

УДК 340.1

Д.Е. АБЛЯЗОВ, канд. юрид. наук, доц.,
Східноєвропейський університет економіки
і менеджменту

СОЦІАЛЬНА, ПРАВОВА ДЕРЖАВА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Ключові слова: соціальна держава, правова держава, права людини і громадянина

Проблема належного забезпечення прав людини і громадянина в даний час є складною як у практичному, так і теоретичному відношенні. Життя показує, що і зараз, після прийняття Конституції України 1996 р., яка закріпила доволі широкий перелік прав людини і громадянина, далеко не завжди дотримуються зазначені права.

Слід відзначити, що дослідженням ідей соціальної, правової держави займалися такі вчені як М.Г. Александров, А.П. Александрова, П.В. Анісімов, О.М. Головка, В.В. Копейчиков, О.А. Лукашева, М.В. Лушнікова, В.Ф. Погорілко, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, Ю.С. Шемшученко, А.Г. Седишев, В.О. Сєрьогін, О.Ф. Скакун, О.В. Смирнова, Т.Б. Шубіна І.В. Яковюк та ін. Разом із тим, дослідження велися у переважно теоретичному аспекті іноді залишаючи без належної уваги питання практичного забезпечення прав у сучасній державі. З огляду на це метою статті є надання пропозицій з вдосконалення відповідного законодавства та правозастосовної практики.

Найбільш важливим, першорядним питанням як для теорії, так і для практики прав людини є питання про те, що собою представляє явище «права людини». Багатовікові пошуки відповіді на це питання привели людство до розуміння того, що правами людини є продовження соціально-природних і інтелектуально-духовних властивостей самої людини. Права людини є ціннісним орієнтиром, що дозволяє застосовувати «людський вимір» не тільки до держави, права, закону, законності,

правового порядку, але і до громадянського суспільства, оскільки ступінь зрілості і розвиненості останнього залежить значною мірою від стану справ із правами людини, від обсягу цих прав і їхньої реалізації.

Як справедливо відзначає О.А. Лукашева, права людини дають їй можливість не тільки брати участь в управлінні державою, але і дистанціюватися від неї, самовизначатися в сфері приватного життя, вибору переконань, відношення до релігії, власності. Поглинання громадянського суспільства державою, одержавлення всіх сфер життя відбуваються там, де права людини або відсутні, або носять декларативний характер [1, с.13].

У юридичній літературі розрізняють категорії «права людини» і «права громадянина». Так, за точкою зору О.Ф. Скакун, права людини і права громадянина є тісно взаємозалежними, однак не тотожними поняттями. Вчена виділяє наступні відмінності між правами людини і громадянина: по-перше, права людини – позатериторіальні тобто існують незалежно від державного визнання, закріплення в законі і поза зв'язком їх носія з конкретною державою, по-друге, права людини – загальносоціальні тобто належать людині через факт народження як природні, невідчужувані права, тобто не завжди виступають як юридичні категорії (апатриди, біженці не мають статусу громадянства, але мають права людини), по-третє, реалізація прав людини здійснюється у сфері будь-якого громадянського суспільства, де б не знаходилася людина. Реалізація прав громадянина охоплює сферу відносин індивіда з певною державою [2, с.175]. М.Л. Зайчковський вказує, що громадянин – це неодмінна іпостась людини як учасниці політичного суспільства. Поняття громадянина фіксує те, чим з необхідністю стає і має бути людина у суспільстві. Таким чином, йдеться не про двох суб'єктів права – «людину» і «громадянина», – а про єдиного суб'єкта – людину, що реалізовує свої невід'ємні (природні) права у площині спільного життя з іншими. Громадянин є природним продовженням людини, підсумовує вчений [3, с.128]. На

переконання Д.І. Луковської, розмежування прав людини і прав громадянина впливає з розрізнення громадянського суспільства і держави, людини взагалі як приватної людини і «політичної людини – громадянина держави». В аспекті прав громадянина, громадянство – це особливий юридичний статус особи. Юридичне визнання одержує державна приналежність особи всередині країни і за рубежем, і особа наділяється в повному обсязі правами й обов'язками, передбаченими в законодавстві даної держави [4, с.34].

Слід підтримати вищезазначених вчених у тому, що це дійсно різні категорії. Там, де йде мова про права громадянина, існує необхідність у відповідному зв'язку фізичної особи та держави. Права людини – більш широка у суб'єктному складі категорія.

Традиційно права людини поділяють на три покоління: перше покоління прав – це громадянські та політичні права (*liberie*); друге покоління – економічні, соціальні та культурні права (*egalite*) і третє покоління – колективні (солідарні) права (*fraternite*) [5, с.23].

В юридичній літературі права другого покоління пов'язують з існуванням соціальної держави. Так, В.В. Копейчиков [6, с.64], О.А. Лукашева [1, с.202], І.В. Яковюк [7, с.22–27] вважають основним завданням соціальної держави створення умов і відповідальність за реалізацію прав людини «другого покоління». Це положення є центральним у сучасній концепції соціальної держави, адже держава, де реально не забезпечені вищеназвані права і яка навіть не прагне до цього, однозначно не може іменуватися соціальною.

Слід зазначити, що поняття «соціальна держава» у сучасному розумінні ввів у науковий обіг у середині ХІХ ст. німецький юрист і державознавець Л. фон Штейн, який вбачав призначення такої держави у забезпеченні соціальних інтересів усіх членів суспільства, гарантуванні рівності і свободи громадян, підтримці малозабезпечених прошарків, захисті керуючих верств, які свідомо мають служити інтересам усього народу [8, с.43].

Національні законодавства почали використовувати термін «соціальна держава» після закінчення другої світової війни. Більш того ряд країн закріпили даний термін у власних конституціях. Так, у повоєнній Німеччині, у якій конституції земель передували Основному закону держави, широко використовується поняття соціальної держави в різних сполученнях з епітетами демократична, культурна, народна, правова тощо. Стаття 1 Конституції Франції 1958 р. проголошує Францію неподільною, світською, демократичною і соціальною Республікою. Стаття 1 Конституції Іспанії 1978 р. закріплює, що Іспанія конститується в правову, соціальну і демократичну державу, що проголошує вищими цінностями правопорядок, свободу, справедливість рівність, політичний плюралізм.

Разом із тим невірно було би вважати, що феномен соціальної державності, це явище ХХ ст. Зазначимо, що ідеї соціальної державності можна зустріти як у творчості мислителів різних часів, так і у найважливіших документах різних країн та епох. Так, витoki уявлень про соціальну державу приховані в глибинах античних часів. Вони пов'язані з природно-правовими уявленнями таких видатних філософів як Сократ, Аристотель, Платон щодо ідеального державного устрою, який здатний забезпечити загальне благо всіх громадян. А соціальну орієнтацію політики можна побачити вже у Великій Хартії вільностей (1215 р.). У Декларації прав Вірджинії (1776 р.) поряд із правом кожного на щастя і безпеку, формулюється обов'язок уряду сприяти загальному благополуччю і забезпечувати вищий ступінь щастя і безпеки людини. Під час великої Французької революції в якості конституційних вимог фігурували право на працю, турбота про бідних, право на освіту тощо. У преамбулі імперської конституції Німеччини (1871 р.) роль держави визначалася як «турбота про благо німецького народу». А у Веймарській конституції 1919 р. набір соціальної атрибутики виявився більш широким і диференційованим, зокрема, в ч.1 ст.151 закріплювалося положення: «Порядок

економічного життя повинен відповідати принципам справедливості і цілям забезпечення для всіх гідного людини існування» [9, с.23].

Слід зазначити, що незважаючи на доволі значний строк існування терміну «соціальна держава» та численні дослідження в цій сфері, ще до сих пір точаться дискусії довкола визначення поняття «соціальна держава». Так, Б.І. Сташків вказує, що соціальною є держава, яка гарантує людині належні їй соціально-економічні права шляхом створення необхідних умов для їх реалізації та здійснює соціальну політику на засадах соціальної справедливості і в інтересах усього суспільства [10, с.24]. О.З. Панкевич пише, що соціальна держава – це держава, яка, маючи за економічну основу соціально орієнтоване ринкове господарство, створює всі можливі умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім'ї; гарантує кожному прожитковий мінімум задля гідного людини існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві [11, с.15]. Л.Ф. Безлепкіна соціальною державою вважає таку державу, у якій враховуються інтереси всіх соціальних прошарків суспільства, де працездатним людям надається можливість заробляти на гідне життя собі і своїм родинам, а непрацездатним забезпечується гарантований рівень життя за допомогою виплат пенсій, допомог, надання інших видів соціального забезпечення і соціальної допомоги. Це держава, у якій людині гарантоване право свободи споживання і право вільної господарської діяльності тощо [12, с.17]. О.І. Козлова та О.С. Кутафін головним завданням соціальної держави вважають досягнення такого суспільного прогресу, який ґрунтується на закріплених правом принципах соціальної рівності, загальної солідарності і взаємної відповідальності. Соціальна держава покликана допомагати слабким, впливати на розподіл економічних благ виходячи з принципу справедливості, щоб забез-

печити кожному гідне людини існування [13, с.133]. З точки зору О.С. Мордовця соціальна держава покликана цілеспрямовано поліпшувати і захищати матеріальний добробут людини, служити завданням забезпечення людині гідного життя, затверджувати в суспільстві принципи гуманізму і справедливості [14, с.176].

Аналізуючи вищезазначені точки зору, слід звернути увагу на єдність думок вчених в тому, що соціальною є держава, що передусім забезпечує соціально-економічні права, діє на засадах соціальної справедливості, гуманізму, взаємної відповідальності та виконує завдання забезпечення людині гідного життя

І.В. Яковюк справедливо наголошує на необхідності поєднання в сучасній державі правової, демократичної і соціальної складових. На думку науковця, як демократична держава слугує свободі як вищій цінності, сприяє її піднесенню до рівного доступу до власності, рівних виборів, рівності прав участі у здійсненні політичної влади, забезпечення багатоманітності політичного і культурного життя. Як правова, вона забезпечує організацію суспільного і державного життя на принципах права, гарантує правопорядок, сприяє досягненню особистістю самостійності й відповідальності за свої дії, раціональну обґрунтованість юридичних рішень, стабільність правової системи. Як соціальна – визнає людину найвищою соціальною цінністю, надає соціальну допомогу інвалідам, які перебувають у важкій життєвій ситуації, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя, перерозподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості і своє призначення вбачає у забезпеченні громадського миру і злагоди в суспільстві [15, с.98–99].

Б.А. Кістяківський вважав, що соціальна держава має розглядатися як якісна характеристика, як матеріальний зміст правової держави [16, с.143]. На думку В.М. Хропанюка, правова держава – це одночасно і соціальна держава [17, с.81]. О.В. Малько вважає соціальною державу однією зі сторін держави правової. Сутність такої держави, на думку вче-

ного, полягає в найповнішому забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, створенні для особи режиму правового стимулювання [14, с.182]. А.М. Шульга зазначає: «Соціальна держава і правова держава – єдине ціле в тому сенсі, що соціальна держава це сторона правової держави., тобто держави реальних прав людини, серед яких є соціально-економічні права (право на працю, справедливі умови праці, соціальне забезпечення, гідний людини прожитковий мінімум тощо), забезпечення реальності яких – задача соціальної держави» [18, с.32].

Іншої точки зору дотримувався М. Вебер, який зазначав, що принципи соціальної держави вступають у суперечність із принципами правової держави, зокрема: правова держава ґрунтується на автономії і відповідальності індивідів за свою долю, а соціальна держава позбавляє індивіда того й іншого, інтегрує його у систему задоволення колективних потреб. Якщо перша ґрунтується на свободі індивіда – економічній і духовній, то друга – на «зрівнялівці» [19, с.288].

Певним чином слід погодитися з останньою позицією, адже дійсно правова держава передбачає певну свободу особи від держави, від її опіки, а соціальна навпаки, пов'язана з активним втручанням держави в соціальну сферу життя людини і суспільства. Слід підтримати позицію О.Ф. Скакун, яка зазначає, що було б помилковим вважати, що правова держава і соціальна держава добре поєднуються і в змозі цілком злитися в один тип держави. Однак було би неслухним протиставляти правову державу і соціальну державу, їх зближення – найсприятливіший результат для громадянського суспільства, оптимальний варіант його розвитку безкласове ворожих конфліктів і соціальних потрясінь [2, с.139].

Таким чином, не має нічого не здійсненого і при досягненні нашою державою певних економічних, політичних та правових стандартів розвинесться і соціальна сфера і Україна дійсно стане соціальною, правовою та демократичною державою.

Слід відзначити, що Україна вже зробила

перший крок у цьому напрямку, визнавши у Основному Законі людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека найвищою соціальною цінністю. Дане конституційне положення є основним при вирішенні проблем, пов'язаних із захистом прав людини і громадянина в українському суспільстві, у якому формуються демократична правосвідомість і система нових правовідносин, заснованих на ідеях гуманізму, поваги людської гідності, визнання і захисту прав і свобод людини, пріоритету загальнолюдських цінностей і ідеалів. У зв'язку з цим необхідно забезпечувати на практиці функціонування механізму юридичного захисту прав людини і громадянина, а також створювати нові і удосконалювати вже наявні засоби і методи такого захисту. Світова практика свідчить, що чим більше таких інструментів, тим ефективніше захист прав і свобод людини та громадянина у сучасному світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Права человека : учебник [для вузов] / отв. ред. член-корр. РАН, д-р юрид. наук Е. А. Лукашева. – М. : НОРМА, 2001. – 573 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
3. Заїнчковський М. Л. Права людини як новоєвропейський філософський та політико-правовий феномен: дис. ... кандидата філос. наук / Заїнчковський М. Л. – К., 2003. – 178 с.
4. Луковская Д. И. Права человека и права гражданина. Правовой статус человека и гражданина / Д. И. Луковская // История государства и права. – 2007. – № 13. – С. 34–36.
5. Антонович М. М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини / М. М. Антонович. – К. : КМ АCADEMIA, 2000. – 262 с.
6. Копейчиков В. В. Соціальна держава як людська цінність, захисник прав людини / В. В. Копейчиков // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. – 2000. – Ч. 1. – С. 62–65.
7. Яковюк І. В. Розвиток концепції соціальної держави

льно-економічних прав як передумова формування соціальної держави / І. В. Яковюк // Проблеми законності. – 1998. – Вип. 35. – С. 22–27.

8. Stein L. Gegenwart und Zukunft der Rechts – und Staatswissenschaften Deutschlands. Stuttgart, 1876. – P. 43.

9. Ледях И. А. Социальное государство и права человека (из опыта западных стран) / И. А. Ледях // Социальное государство и защита прав человека. – М. : Ин-т гос. и права РАН, 1994. – С. 22–33.

10. Сташків Б. Поняття права соціального забезпечення / Б. Сташків // Право України. – 2000. – № 5. – С. 24–27.

11. Панкевич О. З. Соціальна держава: поняття та загальнотеоретична характеристика : автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / О. З. Панкевич. – Львів, 2003. – 20с.

12. Безлепкина Л. Ф. Социальное государство – это социальное развитие для всех / Л. Ф. Безлепкина // Социальное обеспечение. – 1995. – № 11. – С. 16–17.

13. Козлова Е. И. Конституционное право России : учебник / Е. И. Козлова, О. Е. Кута-

фин. – 2-е изд., перераб и доп. – М. : Юристъ, 1999. – 520 с.

14. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.

15. Яковюк І. Я. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення: дис. ... кандидата юрид. наук / Яковюк І. Я. – Х., 2000. – 214 с.

16. Кистяковский Б. А. Государство правовое и социалистическое / Б. А. Кистяковский // Вопросы философии. – 1990. – № 6. – С. 142–145.

17. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учеб. пособие [для высш. учеб. заведений] / под ред. проф. В. Г. Стрекозова. – М. : Дабатов, Ткачев, Димов. 1995. – 384 с.

18. Шульга А. М. Теория государства и права : пособие [для подготовки к гос. (выпуск.) экзамену по теории гос. права] / А. М. Шульга. – Х., 2000. – 116 с.

19. Політологія / за ред. О. І. Семківа. – Львів : Світ, 1994. – 592 с.

Аблязов Д. Е. Соціальна, правова держава та права людини і громадянина / Д. Е. Аблязов // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 10–14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12adelig.pdf>

Розглянуто характеристики правової та соціальної держави. Визначено орієнтири для національного законодавства та правозастосовної практики у сфері прав людини.

Аблязов Д.Е. Социальное, правовое государство и права человека и гражданина

Рассмотрены характеристики правового и социального государства. Определены ориентиры для национального законодательства и правоприменительной практики в сфере прав человека.

Ablyazov D.E. Social, a Lawful State and a Human Right and the Citizen

Performances of the legal and social state are considered. Checkpoints for the national legal system and law enforcement experts in an orb of human rights are spotted.